

Η δίκη των τόνων

του Παναγιώτη Μαντζούφα¹

Για να καταλάβουμε την σύγκρουση που συνδέθηκε με την πειθαρχική δίωξη του καθηγητή Ι. Κακριδή, την έντονη διαμάχη στο εσωτερικό της φιλοσοφικής σχολής και την κατάληξη στην δικαστική αντιδικία και την απόφαση ΣτΕ 355/1943 που επικύρωσε την ποινή της προσωρινής απόλυσής του, θα πρέπει να αναχθούμε στις ιστορικές καταβολές του λεγόμενου «γλωσσικού ζητήματος» τουλάχιστον από τις αρχές του 20ου αιώνα.

1. Η πολιτική σύγκρουση μεταξύ των φορέων ενός αστικού εκσυγχρονισμού που εκφράζεται από την βενιζελική παράταξη και των συντηρητικότερων στρωμάτων της φιλομοναρχικής παράταξης μετά το κίνημα στο Γουδί (1909) αντανakλάται και στον πνευματικό χώρο με άξονα το γλωσσικό ζήτημα και την διαμάχη ανάμεσα στους καθαρουσιάνους, εκφραστές του αρχαϊστικού πνεύματος και τους προοδευτικούς, φιλελεύθερους δημοτικιστές. Και ενώ στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα οι πρώιμοι δημοτικιστές κατηγορούνται κυρίως ότι εκχυδαΐζουν και διαβάλλουν τη «χρηστή» γλώσσα των προγόνων μας, στην πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, ο δημοτικισμός αποκτά τα χαρακτηριστικά κοινωνικού κινήματος² με ευρύτερες εκσυγχρονιστικές βλέψεις, ενώ οι οπαδοί του στιγματίζονται ως αντεθνικά στοιχεία που βάλλουν κατά της θρησκείας και των ηθών της χώρας³.

Προδρομικά γεγονότα της νέας ιδεολογικής μορφής που απέκτησε η διαμάχη, αποτελούν τα «Ευαγγελικά» (1901) με αφορμή την μετάφραση των Ευαγγελίων στην δημοτική που συνοδεύτηκαν από μεγάλες διαδηλώσεις με αιματηρή κατάληξη⁴ και τα «Ορεστειακά» (1903) με αφορμή την παράσταση της, μεταφρασμένης στην δημοτική, Ορέστειας του Αισχύλου στο βασιλικό θέατρο. Την ίδια περίοδο (1908) ο Α. Δελμούζος εισάγει μαζί με τη δημοτική γλώσσα, καινοτόμες παιδαγωγικές μεθόδους στο νεοσύστατο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου, ενώ δύο χρόνια αργότερα ιδρύεται ο Εκπαιδευτικός όμιλος

¹ Επ. Καθηγητής Νομικής στο ΑΠΘ.

Η μελέτη δημοσιεύθηκε στο περιοδικό 'Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου' 4/2007, σ. 548 επ.

² Βλ. την εισαγωγή στον τόμο Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου (επιμ.), Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα, Ερμής, 1976.

³ Για την πορεία του γλωσσικού ζητήματος βλ. Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, Γλώσσα, Εκπαίδευση και πολιτική, Ολκός, 1999, Α. Φραγκουδάκη, Η γλώσσα και το έθνος 1880-1980, Εκατό χρόνια αγώνες για την αυθεντική ελληνική γλώσσα, Αλεξάνδρεια, 2001.

⁴ Οκτώ νεκροί, ογδόντα τραυματίες και παραίτηση της κυβέρνησης Θεοτόκη.

(Γληνός Δελμούζος, Τριανταφυλλίδης) που συγκεντρώνει τους φιλελεύθερους δημοτικιστές της εποχής⁵ και έχει ως βασικό στόχο να παρακινήσει προς σύγχρονες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις⁶. Καρπός αυτής της προσπάθειας ήταν η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας⁷ στις τέσσερις πρώτες τάξεις του υποχρεωτικού δημοτικού σχολείου (Ν.Δ 2585/1917) και η δημιουργία της τεχνικοεπαγγελματικής εκπαίδευσης⁸ από την βενιζελική κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Τόσο η μεταρρύθμιση αυτή όσο και η ανάλογή της, του 1929⁹, ανατρέπονται από την δικτατορία του Μεταξά (1936), αν και η δημοτική κυριαρχεί ήδη στο χώρο της λογοτεχνίας και έχει πλέον παγιωθεί στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Ο λόγος για τον οποίο καλλιεργήθηκε ένας ιδιαίτερος γλωσσικός φανατισμός που οδήγησε σε μια μετωπική σύγκρουση μεταξύ καθαρευουσιάνων και δημοτικιστών είναι ότι η γλωσσική υπόθεση

⁵ Δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι την περίοδο 1910-1915, ο δημοτικισμός ταυτιζόταν με την αναρχία και τον αθεϊσμό σε σημείο ώστε ο Α. Δελμούζος με τους συνεργάτες του να κατηγορηθούν με βάση την εκπαιδευτική τους δραστηριότητα στο παρθεναγωγείο του Βόλου, για στάση κατά του καθεστώτος, αθεϊσμό και προσβολή ηθών. Παρόλα αυτά κατόρθωσαν να αθωωθούν στην περίφημη «δίκη του Ναυπλίου» το 1914.

⁶ Για τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις της περιόδου βλ. Α. Δημαρά, Η εκπαίδευση 1909-1922. Μεγάλα εκσυγχρονιστικά σχέδια και αντιδράσεις στο έργο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 163 επ., Α. Φραγκουδάκη, Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι, 7^η έκδοση, Κέδρος 1992, σ. 9 επ.

⁷ Ήδη η επιλογή της δημοτικής συνοδεύτηκε από σημαντική ανανέωση των σχολικών βιβλίων με 10 νέα αναγνωστικά στην δημοτική γλώσσα ανάμεσα στα οποία ξεχώριζαν τα «Ψηλά βουνά» του Ζ. Παπαντωνίου και το «Αλφαβητάρι με τον ήλιο» του Μ. Τριανταφυλλίδη. Την ίδια περίοδο συζητιέται έντονα και η επέκταση της γλωσσικής μεταρρύθμισης με την καθιέρωση του μονοτονικού συστήματος. Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, Η παιδεία μας και η γλώσσα της – Εικόνες από τα σχολεία μας, Δ.Ε.Ο, τ. Β, 1912. Η επιλογή του μονοτονικού ήταν, σύμφωνα με την πειθαρχική επιτροπή, ένα από τα «παραπτώματα» που είχε διαπράξει ο Ι. Κακριδής στην υπό εξέταση περίπτωση.

⁸ Βλ. Σ. Μπουζάκη, Νεοελληνική εκπαίδευση, 1821-1985, Gutenberg, 1986, σ. 64 επ. Η σημαντική αυτή προσπάθεια δεν επρόκειτο να συνεχιστεί, καθώς μετά την ήττα της βενιζελικής παράταξης το 1920, δημιουργήθηκε επιτροπή στο Υπουργείο παιδείας για να εξετάσει την διδασκαλία της δημοτικής στα δημοτικά σχολεία. Η επιτροπή αυτή αποφάνθηκε ότι ήταν αντισυνταγματική η καθιέρωση της δημοτικής, πρότεινε την καύση των σχολικών βιβλίων, την επιστροφή στην καθαρεύουσα και την ποινική δίωξη των υπαιτιών για τη «διαφθορά της ελληνικής γλώσσας». Είναι χαρακτηριστικό ότι μέλος της επιτροπής ήταν ο καθηγητής Ν. Εξαρχόπουλος εκπρόσωπος του παιδαγωγικού συντηρητισμού και διαπρύσιος πολέμιος του δημοτικισμού ο οποίος μετέπειτα ήταν βασικός οργανωτής των πειθαρχικών διώξεων κατά του Ι. Κακριδή στην δίκη των τόνων με τη ιδιότητα του καθηγητή και του Προέδρου της ακαδημίας Αθηνών.

⁹ Η μεταρρύθμιση του 1929 σύμφωνα με την Α. Φραγκουδάκη «αποτελεί το σημαντικότερο σταθμό στην προπολεμική εκπαιδευτική ιστορία. Είναι η μεταρρύθμιση που βάζει τα θεμέλια του αστικού σχολείου», και σε άλλο σημείο «Βασικό μέλημα των νομοθετών είναι η λειτουργικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος, η προσαρμογή του σχολείου στις ανάγκες της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας» ό.π., σ. 59. Με υπουργούς Παιδείας της κυβέρνησης Βενιζέλου, τους Κ. Γόντικα και Γ. Παπανδρέου εισάγεται η διδασκαλία της δημοτικής στα Γυμνάσια και επιχειρείται για πρώτη φορά η διδασκαλία των αρχαίων από μετάφραση.

συνδέθηκε με ευρύτερα κοινωνικοπολιτικά αιτήματα. Από την στιγμή που ο δημοτικισμός συνιστούσε την ιδεολογική αιχμή ενός ευρύτερου εκσυγχρονιστικού κινήματος και συνδέθηκε με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, τότε αναδείχθηκε και η ευθεία αντιπαράθεσή του με τους επίσημους φορείς της θεσμικής εξουσίας: Εκκλησία, Δικαιοσύνη, Πανεπιστήμιο. Με την κατάλυση του Συντάγματος του 1927 από την δικτατορία Μεταξά επανέρχεται σε ισχύ το σαφώς συντηρητικότερο Σύνταγμα του 1911 που προέβλεπε ως επίσημη γλώσσα του κράτους, τη γλώσσα των δημοσίων εγγράφων, δηλαδή την καθαρεύουσα (άρθρο 107 Σ)¹⁰. Η συνταγματική πρόβλεψη έδινε την δυνατότητα στους φορείς της εξουσίας να λαμβάνουν θεσμικά μέτρα για την δίωξη των δημοτικιστών¹¹, γεγονός που αποτελεί συνέχεια της πρακτικής των διοικητικών μέτρων κατά όσων χρησιμοποιούσαν την δημοτική την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα¹².

Την δεκαετία του 1930 αν και έχουμε μια κάμψη του δημοτικιστικού κινήματος με την διάλυση του Εκπαιδευτικού ομίλου και την υιοθέτηση από την κομμουνιστική αριστερά της ψυχαρακής εκδοχής της δημοτικής, η τυποποιημένη πλέον νεοελληνική γλώσσα¹³ καταλαμβάνει όλο και περισσότερο χώρο στη διανοητική παραγωγή και αποτελεί σταδιακά γλωσσικό δείκτη μορφωτικής ανωτερότητας¹⁴. Παρόλα αυτά, υπό τις δυσμενείς συνθήκες που είχε διαμορφώσει το αυταρχικό καθεστώς του Μεταξά, η δημοτική γίνεται αντιληπτή από τη δικτατορία ως το ανατρεπτικό σύμβολο ενός επαναστατικού πολιτικού σχηματισμού και στο βαθμό που τα αιτήματα του δημοτικισμού μετατοπίζονται από τον αστικό-φιλελεύθερο χώρο στο χώρο της κομμουνιστικής αριστεράς και

¹⁰ Το άρθρο 107 όριζε: «Επίσημος γλώσσα του κράτους είναι εκείνη εις την οποίαν συντάσσεται το πολίτευμα και της ελληνικής νομοθεσίας τα κείμενα. Πάσα προς παραφθοράν ταύτης επέμβασις απαγορεύεται». Η επιλογή του Βενιζέλου να ψηφίσει το συγκεκριμένο άρθρο ήταν αντίθετη στις εξαγγελίες του, δεδομένου ότι ήταν ο ίδιος δημοτικιστής και είχε στο πλευρό του τους δημοτικιστές της εποχής. Ωστόσο αναγκάστηκε να συμβιβαστεί μπροστά στις πιέσεις της αντιπολίτευσης και στην σθεναρή αντίδραση της επίσημης εκκλησίας και του πανεπιστημίου. Ο συμβιβασμός αυτός διαιώνισε την γλωσσική διαμάχη και προσπόρισε συνταγματικά επιχειρήματα στους καθαρευουσιάνους. Βλ. Α. Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος...*, ό.π., σ. 20 επ.

¹¹ Στα μέτρα αυτά περιλαμβάνονται οι διώξεις κατά Δελμούζου και των συνεργατών του που κατέληξαν στην δίκη του Ναυπλίου το 1914, η κατάργηση των βιβλίων του δημοτικού που είχαν γραφτεί στην δημοτική μετά την μεταρρύθμιση του 1917, η δίωξη κατά Δελμούζου για την διδασκαλία του στο Μαράσλειο Διδασκαλείο το 1925, οι διώξεις κατά του διευθυντή του Διδασκαλείου θηλέων της Θεσσαλονίκης Μ. Κουντουρά το 1928, η απόλυση του διευθυντή του διδασκαλείου Λαμίας Μ. Παπαμαύρου το 1933, η δυσμενή μετάθεση του Ε. Παπανούτσου λόγω αλληλογραφίας με τον Α. Δελμούζο το 1937.

¹² Είναι χαρακτηριστική η πειθαρχική ποινή της επίπληξης που επιβλήθηκε στον Γραμματέα του πανεπιστημίου Κωστή Παλαμά για την δημόσια χρήση της δημοτικής το 1908. Πειθαρχικές ποινές επιβλήθηκαν και σε δασκάλους για τον ίδιο λόγο. Βλ. Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *Γλώσσα, εκπαίδευση και πολιτική...*, ό.π., σ. 171 επ.

¹³ Με πρωτεργάτες τους Α. Τζάρτζανο και Μ. Τριανταφυλλίδη

¹⁴ Βλ. Α. Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος...*, ό.π., σ. 61 επ.

αντίστοιχα η ιδεολογία του κράτους στρέφεται από τον εξωτερικό(Τουρκία, Βουλγαρία) στον εσωτερικό εχθρό(κομμουνιστική απειλή), η δημοτική τίθεται, εκ νέου, υπό διωγμό. Μέσα στη δίνη αυτής της σύγκρουσης και υπό το φως των ασφυκτικών συνεπειών της γερμανικής κατοχής, πρέπει να ερμηνευτούν τα γεγονότα που συνδέονται με την πειθαρχική δίωξη του Καθηγητή Ι. Κακριδή.

2. Το Νοέμβριο του 1941 μετά από πρωτοβουλία του καθηγητή Ε. Πεζόπουλου η φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών συνεδριάζει σε τρεις διαδοχικές συνεδρίες (14,17 και 19 Νοεμβρίου) με μοναδικό θέμα ημερησίας διατάξεως «*Συζήτησις περί του ζητήματος της μεταβολής του ορθογραφικού συστήματος υπό καθηγητού της σχολής*»¹⁵. Αφορμή αποτελούν τα βιβλία του νέου, αλλά με μεγάλο διεθνές κύρος, καθηγητή της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας Ι. Κακριδή, «*Ελληνική Κλασική Παιδεία*» και «*Σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*»¹⁶ τα οποία, ενώ κυκλοφορούσαν ήδη από το 1936, επανεκδόθηκαν (1941) και προτείνονταν από το συγγραφέα και ως, υπό εξέταση, εγχειρίδια για τα πανεπιστημιακά του μαθήματα. Ο Ι. Κακριδής κατηγορείται ότι, ως προς την γλωσσική μορφή των βιβλίων, υιοθετεί τη δημοτική, απλοποιεί την ορθογραφία και καταργεί το τονικό σύστημα, ενώ με το έργο του επιδιώκει τον κλονισμό των αξιών του αρχαίου πολιτισμού και ο ίδιος διέπεται από αντεθνικό πνεύμα.

Οι βαρύτερες αυτές κατηγορίες είναι γεγονός ότι αιφνιδίασαν τον Κακριδή, μολονότι ήταν από μακρού γνωστή η αντιπαλότητα, με αφορμή το γλωσσικό, μεταξύ της προοδευτικής φιλοσοφικής σχολής του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, από όπου προέρχονταν, και της αντίστοιχης σχολής της Αθήνας. Προμήνυμα της σύγκρουσης ήταν η δύσκολη εκλογή του στην φιλοσοφική σχολή το 1939¹⁷, καθώς τότε οι νεότερες γλωσσικές του απόψεις θεωρήθηκαν πρόκληση για την συντηρητική ομάδα του καθηγητή της Παιδαγωγικής Εξαρχόπουλου που

¹⁵ Όλη η πορεία της υπόθεσης, τα πρακτικά των συνεδριάσεων της φιλοσοφικής σχολής, της συγκλήτου, της Πρυτανείας, η άσκηση πειθαρχικής δίωξης, η προδικασία, η δίκη και η απόφαση του πειθαρχικού συμβουλίου περιέχονται στον τόμο «*Η δίκη των τόνων*», πρώτη έκδοση 1943 και φωτοτυπική αναπαραγωγή της το 1998, βιβλιοπωλείο της ΕΣΤΙΑΣ. Η συγκεκριμένη έκδοση αποτελεί εκδήλωση της μαχητικής στάσης του περιοδικού ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ απέναντι στην πειθαρχική δίωξη κατά του Ι. Κακριδή, γεγονός στο οποίο αποδίδει γενικότερες κοινωνικές και πνευματικές διαστάσεις. Βλ. τον πρόλογο του διευθυντή του περιοδικού Πέτρου Χάρη. Οι παραπομπές που θα γίνονται στην συνέχεια του κειμένου αφορούν στην έκδοση του 1998.

¹⁶ Πρόκειται για ολιγοσέλιδες μελέτες, γραπτή αποτύπωση προφορικών διαλέξεων του Κακριδή τότε που ήταν καθηγητής στη Θεσσαλονίκη, οι οποίες επανεκδόθηκαν το 1941.

¹⁷ Ο Ι. Κακριδής είχε κατηγορηθεί ότι εισήλθε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών με φωτογραφική διάταξη της δικτατορίας Μεταξά που επέτρεπε την εκλογή καθηγητή έστω και με την μειοψηφία των ψηφισάντων. Βλ. Γ. Πωπ, Το Γλωσσικόν Ζήτημα, Εφημερίς των Ελλήνων Νομικών, τόμος του 1943, σ. 140 επ.

κυριαρχούσε την ίδια περίοδο στη φιλοσοφική σχολή αλλά και ευρύτερα, ως Πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών.

Ο Κακριδής εξαρχής δεν δέχθηκε ότι οι επιστημονικές του απόψεις μπορούν να τεθούν υπό έλεγχο, διότι θεωρούσε ότι η Σχολή δεν είχε το δικαίωμα να κρίνει τις επιστημονικές απόψεις των μελών της¹⁸, αλλά μόνο να συζητήσει γενικότερα το πρόβλημα της απλοποίησης του τονισμού της γλώσσας. Για το ζήτημα αυτό ανέπτυξε στην πρώτη συνεδρίαση συνοπτικά τις απόψεις του, επικαλούμενος τις δυσκολίες εκμάθησης τόσο της μητρικής όσο και της αρχαίας γλώσσας, το χάσμα που δημιουργείται μεταξύ αρχαίων και νέων ελληνικών, -δεδομένου ότι οι τόνοι επιβλήθηκαν κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους και δεν ανήκουν στην παραδοσιακή ορθογραφία της Αρχαίας γλώσσας- καθώς και ότι αρκετοί σημαντικοί καθηγητές κατά το παρελθόν (Γ. Σωτηριάδης, Χ. Τούντας, Γ. Χαντζιδάκης, Ν. Παπαδάκης, Κ. Ρωμαίος, Wilamowitz) είχαν συζητήσει για την κατάργηση των τόνων και των πνευμάτων¹⁹.

Ο Εξαρχόπουλος απάντησε διεξοδικά στον Κακριδή για τα ζητήματα της ορθογραφίας και των τόνων, ενώ έδωσε έμφαση στους κινδύνους που εγκυμονεί για τους νέους μια διδασκαλία που μειώνει την αξία του αρχαίου πολιτισμού, ενώ καταλήγει με την επισήμανση ότι οι Αρχές θα πρέπει να προσέξουν τις γλωσσικές καινοτομίες και ιδίως το περιεχόμενο των απόψεων Κακριδή²⁰. Με την αποστροφή αυτή του λόγου του, γίνεται εμφανές ότι ο Εξαρχόπουλος δεν επιδίωκε απλώς την επιστημονική συζήτηση και τον προβληματισμό γύρω από μείζονα γλωσσικά ζητήματα, αλλά απεργαζόταν τον στιγματισμό του Κακριδή ως αντεθνικού στοιχείου, επικίνδυνου για την νεολαία, του οποίου οι απόψεις θα έπρεπε να απαγορευτούν και ο ίδιος να διωχθεί πειθαρχικά.

Ο Κακριδής αντιλαμβανόμενος το κλίμα που είχε διαμορφώσει ο Εξαρχόπουλος, αρνήθηκε με επιστολή του²¹ να παραστεί στην επόμενη συνεδρίαση της φιλοσοφικής σχολής (την 17^η Νοεμβρίου) καταγγέλλοντας τον προσωπικό χαρακτήρα των επιθέσεων και μη αποδεχόμενος την λογοκρισία για το περιεχόμενο των θέσεων του.

Χωρίς την παρουσία του Κακριδή η επόμενη συνεδρίαση έγινε σε υψηλούς τόνους και με τα πνεύματα οξυμένα, ενώ αποδίδονταν στον «*ταραχοποιό συνάδελφο*» προθέσεις εισαγωγής του λατινικού αλφάβητου(!!!)²² και επιβολής των γλωσσικών απόψεών του στους φοιτητές, δια της υποχρεωτικής εκμάθησης των, υπό εξέταση, βιβλίων²³. Παρά την προσπάθεια του καθηγητή της φιλοσοφίας Ι.

¹⁸ Με την άποψη Κακριδή συντάχθηκε και ο Καθηγητής Σαράντος Κουγέας. Βλ. Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 7-8.

¹⁹ Βλ. Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 1-3.

²⁰ Βλ. Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 3-7.

²¹ Βλ. Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 10-11.

²² Βλ. αγόρευση του καθηγητή Α. Χατζή, σε Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 13.

²³ Βλ. αγόρευση καθηγητή Μαρινάτου, Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 16-18.

Θεοδωρακόπουλου να περιοριστεί η συζήτηση στο γλωσσικό και να μην επεκταθεί σε γενικότερα ζητήματα και μολονότι τόνισε ότι: «Ως Σχολή όμως, νομίζω, ότι δεν έχομεν δικαίωμα να κρίνωμεν συνάδελφον παρακαθήμενος εδώ ισαξίως με ημάς» και σε άλλο σημείο: «η Σχολή δεν είναι κράτος και δεν έχει εξουσίαν πέραν εκείνης που της παρέχει ο νόμος»²⁴, η συζήτηση ακολουθούσε μια προδιαγεγραμμένη πορεία ανοιχτής αντιπαράθεσης. Ως προς το μείζον ζήτημα αν είναι συμβατή με την ακαδημαϊκή ελευθερία η επιλογή της σχολής να κατηγορεί καθηγητή για τις επιστημονικές του απόψεις, είναι χαρακτηριστική η τοποθέτηση του καθηγητή Γ. Σακελλαρίου: «Χορηγήσασα η Πολιτεία το μέγα αγαθό και την ύψιστην εξουσίαν της ακαδημαϊκής ελευθερίας προδήλως προς ελευθέραν έκφρασιν της σκέψεως και προαγωγήν της επιστήμης, δεν τω εχορήγησεν και το δικαίωμα να ηγήται επαναστάσεως αντιτιθεμένης προς τα ιδανικά και τας πίστεις του έθνους, τους νόμους και το σύνταγμα αυτής»²⁵.

Στην επόμενη συνεδρίαση (19-11-1941) αποφασίστηκε η αποστολή εγγράφου δια μέσου του Κοσμήτορα της Σχολής, προς την Πρυτανεία, το Υπουργείο και τον Πρόεδρο της κυβερνήσεως στο οποίο θα επισημαίνονται τα «παραπτώματα» του Ι. Κακριδή, δηλαδή η αλλαγή του τονικού συστήματος, το περιεχόμενο του κειμένου, και η «προπαγάνδα» προς τους φοιτητές, προκειμένου οι Αρχές να λάβουν τα ανάλογα μέτρα. Η απόφαση λήφθηκε με πλειοψηφία δεκατριών μελών, ενώ απείχε ο συγγενής του Κακριδή καθηγητής Ι. Θεοδωρακόπουλου και ψήφισε αρνητικά ο καθηγητής Σ. Κουγέα. Τα πρακτικά της απόφασης επικυρώθηκαν κατά την τελευταία συνεδρίαση του έτους (16-12-1941), ενώ προηγουμένως ο Κοσμήτορας Φ. Κουκουλές είχε αποστείλει έγγραφο (υπ' αριθμ. 92 στις 27-11-1941) στο Υπουργείο με το περιεχόμενο των συνεδριάσεων και με την προτροπή να ληφθούν μέτρα κατά του Κακριδή²⁶. Κατόπιν η Σύγκλητος επιλήφθηκε του θέματος και μετά από εντελώς συνοπτική συζήτηση αποφάσισε να παραπέμψει τον Κακριδή στο αρμόδιο πειθαρχικό συμβούλιο και να διαβιβαστεί στον Υπουργό Παιδείας η έγγραφη καταγγελία της Φιλοσοφικής σχολής με την ευχή της απόλυσης.

Επίσης ο ίδιος ο Πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών καθηγητής της Νομικής Γ. Μπαλής με προσωπικό του έγγραφο προς τον πρόεδρο του πειθαρχικού συμβουλίου επισήμανε, πέραν των όσων καταμαρτυρούνται από την Σύγκλητο και την φιλοσοφική σχολή, ότι ο Κακριδής επεδίωκε να επιβάλλει τις γλωσσικές του απόψεις στους

²⁴ Δίκη των τόνων, σ. 22.

²⁵ Δίκη των τόνων, σ. 25. Ο καθηγητής Γ. Οικονόμου χαρακτήρισε τους τονικούς και ορθογραφικούς νεωτερισμούς του Κακριδή ως «πράγμα απολύτως καταδικαστέον, ως επιστημονικώς και εθνικώς επιζήμιον», ό.π., σ. 26.

²⁶ Βλ. Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 36-39.

φοιτητές με τρόπο πραξικοπηματικό και εκμεταλλευόμενος την ιδιότητα του καθηγητή. Η άποψη του Μπαλή και η σπουδή του να υιοθετήσει τις θέσεις των κατηγορών του Κακριδή, προεξοφλώντας έτσι και την στάση του στο πειθαρχικό συμβούλιο, δεν προξενεί ιδιαίτερη απορία, δεδομένου ότι ήταν συντηρητικών γλωσσικών απόψεων.

3. Σύμφωνα με το άρθρο 326 του ν. 5343/1932 «περί οργανισμού του πανεπιστημίου Αθηνών» από τα ενδεικτικώς αναφερόμενα πειθαρχικά παραπτώματα, το μόνο που θα προσιδίαζε στην περίπτωση Κακριδή θα ήταν συμπεριφορά που: «...επιδεικνύει διαγωγήν απάδουσαν προς την αξιοπρέπεια του πανεπιστημιακού λειτουργού...». Επιπλέον μέλη του Συμβουλίου ορίζονται απ' το νόμο (άρθρο 327) οι Πρόεδροι του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού συνεδρίου, ο πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών και ο Πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Εξ' αυτών, κατά την προδικασία, ως εισηγητής ορίστηκε ο Πρύτανης του πανεπιστημίου Γ. Μπαλής.

Η αντίδραση του Κακριδή ήταν άμεση καθώς σπεύδει να ζητήσει την εξαίρεση των Μπαλή και Εξαρχόπουλου (Προέδρου της ακαδημίας Αθηνών), ισχυριζόμενος ότι και οι δύο υποκίνησαν την πειθαρχική του δίωξη και εκφράστηκαν με ιδιαίτερη εχθρότητα, γεγονός που αποδεικνύεται από τις ήδη εκφρασμένες αρνητικές απόψεις τους για τα παραπτώματα του, πριν από την συνεδρίαση του πειθαρχικού Συμβουλίου. Συνεπώς, για λόγους προσωπικής εμπάθειας στερούνται αμφοτεροί αμεροληψίας και δεν μπορούν να μετέχουν στο πειθαρχικό όργανο.

Όπως ήταν αναμενόμενο η αίτηση απορρίφθηκε και το Συμβούλιο προχώρησε στην ανάγνωση των καταθέσεων μαρτύρων που εξετάστηκαν από τον εισηγητή. Ανάμεσα στους μάρτυρες ήταν μόνο οι καθηγητές που ήδη είχαν εκφραστεί αρνητικά κατά του Κακριδή στις συνεδριάσεις της σχολής καθώς και ένας πτυχιούχος που επιβεβαίωσε τις προπαγανδιστικές γλωσσικές απόψεις του εγκαλούμενου²⁷.

Στην συνέχεια ο Κακριδής με δύο αλληπάλληλες αιτήσεις που κατέθεσαν οι πληρεξούσιοι δικηγόροι του Γ. Αντωνακάκης, Θ. Τσάτσος και Κ. Τσάτσος επαναφέρει το αίτημα της εξαίρεσης των Εξαρχόπουλου και Μπαλή με περισσότερο επεξεργασμένα νομικά επιχειρήματα και επικαλούμενος στοιχεία που αποδεικνύουν ότι το μίσος του μεν Εξαρχόπουλου προς το πρόσωπό του ήταν βαθύ και ανάγεται στο παρελθόν²⁸, ο δε Μπαλής ως εισηγητής, εξέταζε αποκλειστικά μάρτυρες εχθρικούς προς τον Κακριδή, -παραβλέποντας όσους καθηγητές, όπως οι

²⁷ Βλ. Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 54-59.

²⁸ Βλ. την δεύτερη αίτηση Κακριδή όπου αναφέρεται ότι ο Εξαρχόπουλος είπε στους Κακριδή και Θεοδωρακόπουλο: «...εσείς οι δύο είσθε τέρατα και θα φύγετε από το πανεπιστήμιο», Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 63.

Σ. Κουγέας και Ν. Βέης, ήταν αντίθετοι στην πειθαρχική του δίωξη-, ενώ προηγουμένως είχε ζητήσει από τον Υπουργό Παιδείας, παρά τον νόμο, την άμεση απόλυση του από το πανεπιστήμιο. Και οι δύο αυτές αιτήσεις απορρίφθηκαν με συνοπτική αιτιολογία και η διαδικασία συνεχίστηκε με την γραπτή κατάθεση των μαρτύρων της υπεράσπισης που ενσωματώθηκαν στην απολογία Κακριδή και στο υπόμνημα που κατέθεσε.

Οι μάρτυρες που κατέθεσαν υπερασπιστικά υπομνήματα αποτελούσαν τον ανθό της προοδευτικής διανόησης της εποχής, τόσο από τον ακαδημαϊκό όσο και από το ευρύτερο πνευματικό χώρο. Με αυτούς συστρατεύτηκαν οι σημαντικότεροι προοδευτικοί πολιτικοί, οι κορυφαίοι νομικοί της εποχής καθώς και μεγάλος αριθμός φοιτητών.

Συνολικά στην υπεράσπιση μπορούμε να διακρίνουμε τρεις βασικές κατηγορίες επιχειρημάτων: η πρώτη κατηγορία αφορά στους ακαδημαϊκούς των συναφών κλάδων²⁹ που επικεντρώθηκαν σε επιχειρήματα γύρω από το γλωσσικό, τονίζοντας ότι οι προτάσεις του Κακριδή για τροποποίηση του τονικού συστήματος και απλοποίηση της ορθογραφίας δεν είναι αποκλειστικά δικές του, αλλά έχουν υποστηριχθεί από αρκετούς γλωσσολόγους και φιλόλογους στο παρελθόν και επιπλέον το ισχύον τυπικό της γλώσσας δεν αντιστοιχεί στην ιστορική παράδοση της αρχαιοελληνικής ορθογραφίας και επομένως επιδέχεται βελτιωτικές προτάσεις, όπως έχει συμβεί και με άλλες σύγχρονες γλώσσες.

Όσον αφορά στο περιεχόμενο των βιβλίων-διαλέξεων του Κακριδή, υποστηρίχθηκε ότι οι κατήγοροί του είχαν παρανοήσει πλήρως το πνεύμα τους, δεδομένου ότι ο συγγραφέας προτείνει τρόπους βαθύτερης και ουσιαστικότερης επαφής με τον πολιτισμό των αρχαίων και ασκεί κριτική στο σύστημα διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και όχι βέβαια στα επιτεύγματα της.

Στην δεύτερη κατηγορία μπορούμε να εντάξουμε τους διαπρεπείς νομικούς της εποχής, Κ. Τριανταφυλλόπουλο, Α. Λιτζερόπουλο, Γ. Κασιμάτη και Α. Σβώλο³⁰, οι οποίοι έδωσαν έμφαση στην συνταγματική προστασία της επιστημονικής έρευνας, η οποία πρέπει να είναι ελεύθερη, ενώ κατέθεσαν ότι είναι αδιανόητη πειθαρχική δίωξη ακαδημαϊκού δασκάλου για τις επιστημονικές του θέσεις³¹. Μάλιστα ο Α.

²⁹ Ανάμεσα σε αυτούς πρέπει να περιλάβουμε τους Σ. Κουγέα, Ν. Βέη, Δ. Μπαλάνο, Σ. Αντωνιάδου, Αλ. Δελμούζο, και κυρίως τον Μανώλη Τριανταφυλλίδη, ο οποίος ως ο κατεξοχήν ειδικός αφιέρωσε ένα ολόκληρο επιστημονικό δοκίμιο για να αποδείξει το αστήρικτο των κατηγοριών κατά του Κακριδή. Βλ. Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 78-81, 81-84, 85-88, 112-119, 119-123, 124-145.

³⁰ Βλ. Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 90-103.

³¹ Ειδικά ο Α. Σβώλος υπήρξε σαφής και κατηγορηματικός στην θέση του υποστηρίζοντας: «*Εν απολύτω νομική πεποιθήσει Σας λέγω, ότι όπως διατυπύται το εναντίον Σας εγκλητήριο, δεν είναι δυνατόν να υπάρξει περίπτωσης πειθαρχικής διώξεως. Διότι και αιρετικά αν είναι οι επιστημονικά γνώμαι Σας, δεν είναι νοητόν, ότι καθ' οποιονδήποτε*

Λιτζερόπουλος προχωρώντας περισσότερο, προσπάθησε να αποσαφηνίσει τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις των πανεπιστημιακών δασκάλων, τονίζοντας ότι η διδασκαλία δεν πρέπει να έρχεται σε σύγκρουση με ρητές απαγορευτικές διατάξεις του νόμου (λ.χ κομμουνιστική προπαγάνδα), να αποσιωπά αντίθετες επιστημονικές απόψεις και να προβαίνει σε προσωπικές αιχμές κατά συναδέλφων με τους οποίους διαφωνεί. Κάθε άλλη δέσμευση είναι ανεπίτρεπτη και προσβάλλει την ακαδημαϊκή ελευθερία³². Με τις απόψεις αυτές συμφώνησαν και οι καθηγητές Ν. Λούβαρης, Δ. Ζακυθηνός, Ν. Λούρος, Π. Κόκκαλης, Δ. Χόνδρος, Τ. Καραντάσης, Λ. Ζέρβας, και Ν. Κριτικός³³.

Ανάμεσα στους πολιτικούς πρέπει να ξεχωρίσουμε τις καταθέσεις των τ. πρωθυπουργών Θ. Σοφούλη και Γ. Καφαντάρη, των τ. υπουργών Γ. Παπανδρέου, Α. Μυλωνά και Φ. Δραγούμη και του Α. Διομήδη, διοικητή της τράπεζας της Ελλάδας.

Οι πολιτικοί έδειξαν να είναι γνώστες του έργου του Κακριδή και να έχουν συνείδηση του ευρύτερου χαρακτήρα που είχε προσλάβει η σύγκρουση. Ως εκ τούτου, εκλάμβαναν την στάση τους απέναντι στην αντιδικία, ως συγκεκριμένη πολιτική παρέμβαση. Μάλιστα ο Γ. Παπανδρέου χαρακτήρισε την στάση των διωκτών μεροληπτική και τη δίωξη «*μεσαιωνική και βάρβαρος*»³⁴, ενώ έκλεισε την κατάθεσή του γράφοντας ότι σήμερα κατ' επίφαση κρίνεται ο Ι. Κακριδής «*κατ' ουσίαν κρίνεται ο πνευματικός πολιτισμός της Ελλάδος*»³⁵. Στην ίδια υπερασπιστική γραμμή κινήθηκαν και προσωπικότητες των γραμμάτων³⁶ όπως οι Κ. Δημαράς, Γ. Θεοτοκάς, Θ. Σταύρου και Β. Τατάκης, ενώ υπομνήματα φοιτητών, πτυχιούχων και φιλολόγων, μαθητών του Κακριδή, κατέρριπταν την κατηγορία περί της προπαγανδιστικού χαρακτήρα της διδασκαλίας του και περί δήθεν εκβιαστικής επιβολής των γλωσσικών του απόψεων³⁷.

Τέλος η διαδικασία ολοκληρώθηκε με την εξαιρετικά αναλυτική και πλήρη σαραντασέλιδη απολογία του Ι. Κακριδή που συνοδεύτηκε και από νομικά άρτιο υπόμνημα των συνηγόρων του.

Η υπ' αριθμ. 8/24-7-1942 απόφαση του πειθαρχικού συμβουλίου³⁸ που κατέληξε στην ποινή της δίμηνης προσωρινής απόλυσης του,

ερμηνείαν των διατάξεων του Πανεπιστημιακού Νόμου, επιτρέπεται να διωχθήτε πειθαρχικώς δι' αυτάς». Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 95.

³² Βλ. Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 99-100.

³³ Βλ. Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 84-85, 89-90, 104-107, 108-112, 145-148.

³⁴ Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 154.

³⁵ Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 159.

³⁶ Βλ. Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 183-198.

³⁷ Είναι εντυπωσιακή η συλλογή των υπογραφών κάτω από τα υπερασπιστικά υπομνήματα που μόνο μέσα στο χώρο του πανεπιστημίου πλησίαζαν τις 800.

³⁸ Βλ. Δίκη των τόνων, ό.π., σ. 280-285.

ξεκίνησε από την διαπίστωση ότι επειδή η παιδεία βρίσκεται υπό την εποπτεία του κράτους (άρθρο 16 του Συντάγματος του 1911) η ελευθερία της έκφρασης του πανεπιστημιακού δεν μπορεί να είναι απόλυτη καθώς για τα πνευματικά και εκπαιδευτικά ζητήματα του πανεπιστημίου υπεύθυνη είναι η γενική συνέλευση των καθηγητών που ορίζει τα καθήκοντα του κάθε πανεπιστημιακού.

Στην συνέχεια, αν και απάλλαξε τον Κακριδή από τη μομφή ότι είχε την πρόθεση να κλονίσει τις αξίες του αρχαίου πολιτισμού αποδίδοντας την κατηγορία σε παρανόηση, δεν του αναγνώρισε το δικαίωμα να εισάγει νεωτερισμούς στην γλώσσα, διότι η επιλογή και οι κανόνες χρήσης της γλώσσας ανήκουν στην αρμοδιότητα του κράτους και ως εκ τούτου ο πανεπιστημιακός υποχρεούται να ακολουθεί την επίσημη γλώσσα και να μην διδάσκει απόψεις που την υπονομεύουν. Η απόφαση κατέληξε στην διαπίστωση ότι η διδασκαλία που εισάγει καινοφανείς γλωσσικές απόψεις και ταυτόχρονα υποχρεώνει στην εκμάθησή τους από τους φοιτητές, θέτει σε κίνδυνο τη νεολαία.

4. Σύμφωνα με την πορεία της υπόθεσης όπως την διαγράψαμε με την παραπάνω περιγραφή είναι προφανές ότι η δίωξη του Ι. Κακριδή αποτέλεσε για την εποχή εμβληματική περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ δύο εκ διαμέτρου αντίθετων αντιλήψεων όχι μόνο για την γλώσσα και την μορφή της -αυτό ίσως αποτέλεσε μόνο την αφορμή- αλλά κυρίως για την σχέση των νέων Ελλήνων με τον αρχαίο κόσμο και τις αξίες του. Η αμφίθυμη σχέση των νεοελλήνων με την καταγωγή και εντέλει με την ταυτότητά τους, οργανώθηκε ιστορικά μέσα από τα αιτήματα για την δημιουργία εθνικού κράτους και συνάντησε τα γεωγραφικά και ιδεολογικά της όρια μετά την κατάρρευση της «Μεγάλης Ιδέας». Το εκσυγχρονιστικό πρόταγμα της νεόκοπης αστικής τάξης που εκφράστηκε πολιτικά από την βενιζελική παράταξη, βρήκε στο γλωσσικό ζήτημα, το προνομιακό πεδίο για να ξεκαθαρίσει τους λογαριασμούς του με τις συντηρητικές δυνάμεις που είχαν γαντζωθεί κυριολεκτικά σε μια άγωνα προγονοπληξία και μια εμμονή στην καθαρότητα μιας τεχνητής γλώσσας. Δεν είναι επομένως τυχαίο ότι τα περισσότερα βέλη των κατηγορών του Κακριδή δεν αφορούσαν τόσο στους γλωσσικούς του νεωτερισμούς αλλά περισσότερο στην έλλειψη σεβασμού του προς τον αρχαίο πολιτισμό που για τους ίδιους ταυτιζόταν με το απόλυτη προσήλωση στους τύπους της αρχαιοελληνικής. Από την πλευρά του, ο Κακριδής επεδίωκε την επανατοποθέτηση των νεοελλήνων απέναντι στους αρχαίους, στάση που συνίστατο στην προσοικοίωση με το πνεύμα τους και όχι στην απλή αναπαραγωγή των τύπων μιας γλώσσας.

Επιπλέον όπως φάνηκε και από τις υπερασπιστικές καταθέσεις, η σύγκρουση γύρω από το γλωσσικό ανέδειξε βαθύτερες διαφωνίες γύρω από το ρόλο της εκπαίδευσης, την θέση του πανεπιστημιακού απέναντι

στα πνευματικά ζητήματα και κυρίως τα όρια της ακαδημαϊκής του ελευθερίας εντός ενός πανεπιστημίου που ακόμα δεν έχει κατακτήσει την αυτονομία και την αυτοδιοίκησή του³⁹.

5. Η υπόθεση, όπως ήταν αναμενόμενο, οδηγήθηκε ενώπιον της ολομέλειας του ΣτΕ⁴⁰ -υπό την Προεδρία του αείμνηστου αντιπροέδρου Π. Πουλίτσα, κωλυόμενου του Προέδρου- με βασικούς λόγους ακυρώσεως της πειθαρχικής απόφασης ότι καταλογίστηκαν στον Ι. Κακριδή πειθαρχικές παραβάσεις που δεν ανάγονται σε διοικητικό καθήκον, αλλά στο επιστημονικό και διδακτικό του έργο που απολαμβάνει συνταγματικής προστασίας, ενώ η χρήση της δημοτικής στην πανεπιστημιακή διδασκαλία είναι νόμιμη με το ορθογραφικό και τονικό σύστημα που θα επιλέξει ο χρήστης της. Οι άλλοι λόγοι αφορούσαν σε παραβιάσεις της διαδικασίας, όπως η απαγόρευση της προφορικής εξέτασης των μαρτύρων ενώπιον του πειθαρχικού Συμβουλίου και η παράνομη απόρριψη των αιτήσεων εξαιρέσεως των Γ. Μπαλή και Ν. Εξαρχόπουλου. Δεν θα αναφερθούμε στις απορριπτικές σκέψεις του Δικαστηρίου για τους διαδικαστικούς λόγους ακύρωσης, αλλά θα περιοριστούμε στην θέση που πήρε στα ουσιαστικά επιχειρήματα του αιτούντος.

Καταρχήν, το δικαστήριο έχοντας ως νομική βάση το άρθρο 107 του Συντάγματος του 1911⁴¹ που κατοχύρωνε ως επίσημη γλώσσα αυτή στην οποία συντάσσονται τα δημόσια έγγραφα, συνάγει την έννομη συνέπεια ότι η επίσημη γλώσσα είναι υποχρεωτική, όχι μόνο για την δημόσια διοίκηση αλλά και για την εκπαίδευση. Για να τεκμηριώσει περαιτέρω την άποψη αυτή παραθέτει αυτούσιο τμήμα της ομιλίας του Ε. Βενιζέλου κατά την αναθεώρηση του Συντάγματος του 1864. Ο Βενιζέλος μολονότι διαφοροποιεί τους πανεπιστημιακούς δασκάλους από τους δημοσίους υπαλλήλους, ειδικά στα γλωσσικά ζητήματα δεν τους αναγνωρίζει την ελευθερία να ασκούν κριτική, -ακόμα και εκτός υπηρεσίας-, στην επίσημη γλώσσα, πόσο μάλλον να μην την χρησιμοποιούν στην

³⁹ Για τα βασικά χαρακτηριστικά του ν. 5343/32 που διείπε το πανεπιστήμιο την συγκεκριμένη περίοδο βλ. Π. Μαντζούφα, Ακαδημαϊκή ελευθερία, Σάκκουλας, 1997, σ. 263 επ.

⁴⁰ Η απόφαση ΣτΕ 355/1943 μαζί με την απόφαση και τα πρακτικά του Πειθαρχικού Συμβουλίου είναι δημοσιευμένη στην ειδική έκδοση με τίτλο «Η αντιδικία των τόνων», εκδ. Τζάκα-Δελαγραμματικά, Αθήνα, 1944, σ. 13 επ.. Η έκδοση αυτή που περιλαμβάνει και τις ομιλίες των καθηγητών της φιλοσοφικής σχολής που σχολιάζουν εκ των υστέρων την υπόθεση σε ξεχωριστές συνεδριάσεις της σχολής μέσα στην ίδια χρονιά (1943), αποτελεί την «απάντηση» των κατηγορών του Ι. Κακριδή στην «Δίκη των τόνων», η οποία κατά την άποψή τους παρουσίασε τα γεγονότα με μονομέρεια και μόνο από την πλευρά των υπερασπιστών του. Βλ. τον πρόλογο της έκδοσης.

⁴¹ Πρέπει να σημειωθεί ότι η πειθαρχική απόφαση δεν επικαλείται ως νομική βάση της δίωξης που ασκήθηκε το άρθρο 107 του Συντάγματος του 1911, στοιχείο που σημείωσε η μειοψηφία (αδημοσίευτη) της απόφασης 355/1943 του ΣτΕ. Βλ. στην συνέχεια του κειμένου.

διδασκαλία⁴². Η άποψη αυτή, κατά την απόφαση, θεμελιώνεται και στην θεωρία του Συνταγματικού δικαίου της εποχής, δεδομένου ότι ο Ν.Ν. Σαρίπολος είχε υποστηρίξει⁴³ ότι οι λειτουργοί της εκπαίδευσης, - αδιαφοροποίητα αν πρόκειται για πανεπιστημιακούς ή μη- έχουν πρόσθετο καθήκον, (που δεν το έχουν όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι εκτός υπηρεσίας), να χρησιμοποιούν την επίσημη γλώσσα και να μην την αμφισβητούν υπό οποιαδήποτε εκδοχή. Συνεπώς η χρήση και η διδασκαλία μορφών της γλώσσας πέραν της επισήμου, ακόμα και αν δεν απαγορεύεται ρητά από το νόμο, συνιστά πειθαρχικό αδίκημα.

Το δεύτερο επιχείρημα της απόφασης αφορά στα όρια της προστατευμένης από το Σύνταγμα ελευθερίας της πανεπιστημιακής διδασκαλίας. Η ελευθερία αυτή δεν μπορεί να επεκταθεί στη χρήση και στη γραφή της γλώσσας, διότι τα ζητήματα αυτά ρυθμίζονται από το νόμο, ο οποίος, εν προκειμένω, αποτελεί ακραίο όριο της ελευθερίας της διδασκαλίας. Και επιπρόσθετα, κατά την απόφαση, η ελευθερία δεν θα μπορούσε να περιλαμβάνει την επιβολή των γλωσσικών απόψεων του πανεπιστημιακού στους φοιτητές του, εκμεταλλευόμενος το κύρος της θέσης του και την απειρία τους.

Με τα δύο αυτά επιχειρήματα η απόφαση, κατά πλειοψηφία, απέρριψε τους ουσιαστικούς λόγους ακυρώσεως του αιτούντος. Την περίοδο έκδοσης της απόφασης δεν υπήρχε υποχρέωση παράθεσης και της μειοψηφούσας γνώμης, ούτε καν αναφορά σε αυτήν. Ωστόσο, μια έρευνα στα πρακτικά της διάσκεψης αποκαλύπτει ότι υπήρχε όντως μειοψηφία⁴⁴, όπου οι μειοψηφούντες τεκμηριώνουν ότι υπήρχε ζήτημα κακής συνθέσεως του πειθαρχικού λόγου προηγούμενης έχθρας του Εξαρχόπουλου με τον Κακριδή, και ως προς την ουσία, ότι η ελευθερία της πανεπιστημιακής διδασκαλίας καλύπτεται από το γενικό τεκμήριο, εν αμφιβολία υπέρ της ελευθερίας, το οποίο συνιστά θεμελιώδη αρχή ενός φιλελεύθερου πολιτεύματος. Συνεπώς, κατά την μειοψηφία, δεν μπορεί να συναχθεί εξ' αντιδιαστολής απαγόρευση της χρήσης της δημοτικής στην ανώτατη εκπαίδευση όταν αυτή επιτρέπεται στην δημοτική και εν

⁴² Το παράθεμα της απόφασης με τις σκέψεις του Ε. Βενιζέλου έχει ως εξής: «...ως προς ορισμένην κατηγορίαν υπαλλήλων, των εντεταλμένων την διδασκαλίαν της γλώσσης, δια τους οποίους, όπως δια τους αξιωματικούς προ ολίγου ωμίλησε τις, υπάρχει εντελώς ασυμβίβαστον το να εντέλλονται και να αναλαμβάνωσι την διδασκαλίαν εν τοις σχολείοις της επισήμου γλώσσης, και να υποστηρίζωσι έξω της υπηρεσίας αυτών, ότι αυτή η γλώσσα είναι κακή και βδέλυγμα και ολεθρία ή και δεν ηξέρω τι. Δι' εκείνους λοιπόν εκ των υπαλλήλων της δημοσίας εκπαιδεύσεως, οι οποίοι είναι εντεταλμένοι την διδασκαλίαν της γλώσσης είναι προφανές, ότι η ελευθερία αυτή είναι εντελώς ασυμβίβαστος προς το καθήκον αυτών». Βλ. Η αντιδικία των τόνων, ό.π., σ. 20 επ.

⁴³ Βλ. Ν. Σαρίπολου, Συνταγματικό Δίκαιο, τομ. Γ' εκδ. 4^η, σ. 302, παραπομπή από την απόφαση, ό.π., σ. 20

⁴⁴ Την μειοψηφία αποτελούσαν οι Σύμβουλοι Α. Ραγκούσης, Χ. Μητρέλιας και Κ. Μηλιαρέσης και οι Πάρεδροι Μ. Στασινόπουλος (μετέπειτα Πρόεδρος του Δικαστηρίου και πρώτος Πρόεδρος της Δημοκρατίας, κατά την μεταπολίτευση) και Γ. Παπαχατζής.

μέρει στη μέση εκπαίδευση. Εφόσον δεν υπάρχει ρητή απαγόρευση, η ελευθερία της πανεπιστημιακής διδασκαλίας καλύπτει και την επιλογή της γλώσσας και συνεπώς δεν μπορεί να θεμελιωθεί πειθαρχικό αδίκημα, λόγω της μη χρήσης της επίσημης γλώσσας.

Επιπλέον, κατά την μειοψηφία, η επίκληση του άρθρου 107 του Συντάγματος του 1911 που αναφέρεται σε επίσημη γλώσσα δεν μπορεί να θεμελιώσει επιχείρημα υπέρ της καθαρεύουσας δεδομένου ότι, από την ψήφιση της διάταξης έχει μεσολαβήσει α) η εισαγωγή της δημοτικής στην στοιχειώδη και μέση εκπαίδευση β) η έλλειψη παρόμοιου άρθρου στο Σύνταγμα του 1927 γ) η δημιουργία κρατικής επιτροπής για την δημιουργία γραμματικής της δημοτικής (1938) προς εκπαιδευτική χρήση δ) η επικράτηση της δημοτικής στην συνείδηση μεγάλης μερίδας του πνευματικού κόσμου και του έθνους. Όλοι αυτοί οι παράγοντες επηρεάζουν την ερμηνεία του άρθρου 107, μειώνουν την κανονιστική του εμβέλεια και καθιστούν προβληματική την συναγωγή ερμηνευτικών συμπερασμάτων περί δήθεν υποχρεωτικής χρήσης της καθαρεύουσας σε κάθε εκπαιδευτική πανεπιστημιακή δραστηριότητα.

Ως προς την απλοποίηση του ορθογραφικού και τονικού συστήματος της δημοτικής, η μειοψηφία θεωρεί ότι δεν θα μπορούσε να συνιστά πειθαρχικό αδίκημα, διότι είναι μια καινοτόμος άποψη που έχει υποστηριχθεί κατά το παρελθόν και μπορεί κανείς να την αντικρούσει μόνο σε επιστημονικό επίπεδο. Επιπλέον ο καθηγητής θεμιτά επιδιώκει να επηρεάσει τους φοιτητές με τις απόψεις του, διότι αυτό απορρέει από την φύση των καθηκόντων που ασκεί, εξαιρουμένης της προσπάθειας εξαναγκασμού τους, γεγονός που εν προκειμένω, δεν αποδείχθηκε. Σε κάθε περίπτωση οι μειοψηφούντες συντάχθηκαν με την γνώμη του μειοψηφούντος στο πειθαρχικό Συμβούλιο, και εν τω μεταξύ μακαρίτη, Προέδρου του ΣτΕ Π. Τριανταφυλλάκου, ότι το όλο ζήτημα ανάγεται καθαρώς στην επιστημονική δράση του Ι. Κακριδή, η οποία είναι δεκτική ακόμα και οξείας κριτικής, όχι όμως πειθαρχικών ή άλλου είδους κυρώσεων. Είναι προφανές ότι οι πρωτοποριακές, για την εποχή τους, απόψεις της μειοψηφίας θα ήταν δύσκολο να γίνουν δεκτές εντός ενός κρατικά ελεγχόμενου πανεπιστημίου⁴⁵ και ενός πνευματικού κλίματος έντονα διχασμένου.

⁴⁵ Για πρώτη φορά στο Σύνταγμα του 1911 αφήνεται να διαφανεί ένα στοιχείο αυτοδιοίκησης της ανώτατης εκπαίδευσης, καθώς ορίζεται ότι «Η εκπαίδευσις διατελούσα υπό την ανώτατην εποπτεία του κράτους ενεργείται δαπάνη αυτού...» (άρθρο 16). Ωστόσο η κοινή νομοθεσία της εποχής δεν φαίνεται να διακρίνει μεταξύ εποπτείας και ελέγχου, δεδομένου ότι οι παρεμβάσεις του Υπουργού στην επιλογή του επιστημονικού προσωπικού ήταν συνηθισμένο φαινόμενο. Βλ. Κ. Στεριάδου, Η εξέλιξη των συνταγματικών ρυθμίσεων για θέματα ανώτατης εκπαίδευσης από το 1821 έως σήμερα, Αθήνα, 1993, σ. 84 επ., Π. Μαντζούφα, ό.π., σ. 127 επ.

6. Αν επιχειρήσουμε μια γενική αποτίμηση της απόφασης, εντάσσοντάς την στο προβληματισμό της εποχής, θα λέγαμε ότι οι σκέψεις του δικαστηρίου επιβαρύνθηκαν από τις έντονες και μακροχρόνιες φορτίσεις του γλωσσικού ζητήματος που δεν επέτρεψαν στους δικαστές να ελέγξουν την αντιδικία με κριτήρια που να αντλούνται από την φύση των πανεπιστημιακών καθηκόντων και τα αντίστοιχα δικαιώματα που τα πλαισιώνουν. Είναι σαφές ότι ούτε στο Σύνταγμα του 1911, ούτε στα προγενέστερα Συντάγματα (1844, 1864) υπάρχουν ρητές αναφορές στην ακαδημαϊκή ελευθερία. Αντίθετα στο Σύνταγμα του 1927 θεσπίζεται διάταξη που κατοχυρώνει ρητά την ελευθερία επιστήμης, τέχνης και διδασκαλίας⁴⁶. Μετά την κατάργηση του Συντάγματος του 1927⁴⁷, το βάρος της ιδιαιτερότητας της πανεπιστημιακής διδασκαλίας το σήκωνε το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης σε συνδυασμό με τις ρυθμίσεις του δικαίου των δημοσίων υπαλλήλων. Ο πανεπιστημιακός θεωρούνταν ειδική κατηγορία δημοσίου υπαλλήλου, ο οποίος απολάμβανε μεγαλύτερα περιθώρια ελευθερίας στην έκφραση γνώμης για επιστημονικά ζητήματα της αρμοδιότητάς του⁴⁸. Σε κάθε περίπτωση ο πανεπιστημιακός δάσκαλος δεν υφίσταντο ιεραρχικό έλεγχο για ζητήματα που εντάσσονταν στον πυρήνα της ακαδημαϊκής του δραστηριότητας και ως εκ τούτου δεν θα μπορούσε να υπέχει και πειθαρχικές ευθύνες για απόψεις που θα διατύπωνε στον ίδιο κύκλο θεμάτων.

Μέσα από το πρίσμα της παραπάνω θέσης που είχε δεχθεί το δικαστήριο σε προγενέστερη απόφασή του⁴⁹, κλήθηκε να αντιμετωπίσει τη πειθαρχική δίωξη που είχε πλέον ως επίκεντρο το γλωσσικό ζήτημα

⁴⁶ Το άρθρο 21 όριζε ότι: « Η τέχνη, και η επιστήμη και η διδασκαλία είναι ελεύθεροι, διατελούν Δε υπό την προστασίαν του κράτους, το οποίο συμμετέχει εις την επιμέλειαν και εξάπλωσιν αυτών». Βλ. Ν.Ν. Σαρίπολου, Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδας, τομ. Γ', 1923, σ. 150, Γ. Χουβαρδά, Η ελευθερία της διδασκαλίας, της τέχνης και της επιστήμης και η συμμετοχή των φοιτητών εις την διοίκησιν των πανεπιστημίων, Αθήνα, 1977, σ. 27 επ.

⁴⁷ Το ΣτΕ είχε την ευκαιρία με την απόφαση 376/1934 να ασχοληθεί για πρώτη φορά με ζήτημα ακαδημαϊκής ελευθερίας, όταν κλήθηκε να ελέγξει την πειθαρχική δίωξη κατά του Α. Δελμούζου καθηγητή της παιδαγωγικής στο ΑΠΘ, για άρθρο του στο τύπο που κατέκρινε με ιδιαίτερα σκληρή γλώσσα κυβερνητικό νομοσχέδιο εκπαιδευτικού περιεχομένου. Το δικαστήριο αναγνώρισε ότι μόνο υφολογικού περιεχομένου δεσμεύσεις μπορούν να τεθούν στον πανεπιστημιακό και όχι περιορισμοί που αφορούν στο ίδιο το περιεχόμενο των απόψεών του. Υπό το Σύνταγμα του 1927, το δικαστήριο, είχε το περιθώριο να δεχθεί ότι οι πανεπιστημιακοί διαφοροποιούνται από τους δημοσίου υπαλλήλους ως προς την ελευθερία της έκφρασης, αναγνώρισε όμως ότι αμφότεροι υπέχουν υποχρεώσεις νηφάλιας και αξιοπρεπούς στάσης προς τις προϊστάμενες αρχές. Σε κάθε περίπτωση η απόφαση συνιστά ένα διστακτικό πλην σαφές βήμα προς την κατεύθυνση της αναγνώρισης της διακεκριμένης θέσης του πανεπιστημιακού και της ακαδημαϊκής του ελευθερίας.

⁴⁸ Βλ. Μ. Στασινόπουλου, Η ελευθερία γνώμης των καθηγητών των ανωτάτων σχολών(η ακαδημαϊκή ελευθερία), Νομικά μελέται, Αθήνα, 1972, σ. 9 επ., Η. Κυριακόπουλου, Ατομικά δικαιώματα και δημόσιοι υπάλληλοι, 1934, σ. 15-80.

⁴⁹ Βλ. παραπομπή 46 και Στασινόπουλου, η ελευθερία της γνώμης..., ό.π., σ. 15 επ.

και όχι οποιοδήποτε επιστημονικό ζήτημα. Αυτή η ιδιαιτερότητα οδήγησε το δικαστήριο σε αλλαγή στάσης και στην υιοθέτηση μιας καινοφανούς διάκρισης μεταξύ επιστημονικών και μη επιστημονικών ζητημάτων, και στην αναγνώριση ότι ο πανεπιστημιακός υπέχει πρόσθετες υποχρεώσεις έναντι του πανεπιστημίου και της κοινωνίας λόγω της θέσης του, υποχρεώσεις που οδηγούν στον περιορισμό της ακαδημαϊκής του ελευθερίας.

Η επιλογή του δικαστηρίου να συμμεριστεί τις απόψεις των κατηγορών του Κακριδή βασίστηκε σε μια επιστημονικά ασύστατη παραδοχή. Το ΣτΕ έκρινε ότι η χρήση ενός συγκεκριμένου γλωσσικού τύπου, εν προκειμένω της δημοτικής, δεν απόκειται στην διακριτική ευχέρεια του πανεπιστημιακού, ούτε καλύπτεται από την ελευθερία της διδασκαλίας. Το δικαστήριο θεώρησε ότι η γλώσσα είναι ένας εξωτερικός τύπος, μία αυτονόητη εξωτερική συνθήκη, η οποία επιβάλλεται από το νομοθέτη, ενώ οι όποιες επιστημονικές απόψεις υποστηρίζει ο πανεπιστημιακός δεν μπορούν να αφορούν σε μεταβολές στην μορφή και την χρήση της γλώσσας. Ουσιαστικά τα γλωσσικά θέματα αποτελούν κυρίαρχες κρατικές επιλογές, επιστημονικά και διοικητικά ανέλεγκτες, δίκην κυβερνητικών πράξεων. Με τον τρόπο αυτό, το γλωσσικό ζήτημα εξαιρείται από τον επιστημονικό διάλογο, καθώς δεν συνιστά αντικείμενο επιστημονικής διαπραγμάτευσης και επομένως δεν αποτελεί και πεδίο ανάπτυξης των ακαδημαϊκών ενδιαφερόντων ενός πανεπιστημιακού δασκάλου. Εξαιτίας αυτού του λόγου, υιοθετήθηκε από το δικαστήριο η εντελώς παράδοξη θέση να αναγνωρίζεται στους δημοσίους υπαλλήλους εν γένει η δυνατότητα να χρησιμοποιούν εκτός υπηρεσίας την γλώσσα της αρεσκείας τους, όχι όμως και στους λειτουργούς της εκπαίδευσης, στους οποίους απαγορεύεται και η απλή κριτική στην επίσημη γλώσσα, διότι συγκρούεται με τα καθήκοντά τους.

Είναι προφανές ότι η άποψη αυτή του ΣτΕ παραγνωρίζει ότι η επιλογή της γλώσσας για ένα διακεκριμένο καθηγητή της φιλολογίας αποτελεί συστατικό στοιχείο της ίδιας του της επιστημονικής ταυτότητας και δεν είναι απλώς εξωτερικός τύπος, ούτε μια μορφή διατύπωσης των απόψεων του ανάμεσα στις πολλές που θα μπορούσε να επιλέξει. Η γλώσσα είναι ο ίδιος ο πυρήνας των επιστημονικών του θέσεων σε άρρηκτη ενότητα με το περιεχόμενο των απόψεών του και όταν αυτή περιορίζεται, τότε θίγεται και ο ίδιος ο πυρήνας του δικαιώματος της διδασκαλίας⁵⁰.

Παρόμοιο σχόλιο θα μπορούσαμε να κάνουμε και για την δεύτερη κατηγορία που αφορά στην ανεπίτρεπτη επιρροή, κατά το δικαστήριο, που ασκούσε ο Κακριδής στους φοιτητές του, θέλοντας να επιβάλλει

⁵⁰ Αυτό είναι το σχόλιο που είχαμε κάνει όταν με άλλη αφορμή σχολιάσαμε την συγκεκριμένη απόφαση. Βλ. Π. Μαντζούφα, Ακαδημαϊκή ελευθερία, ό.π., σ. 140.

δήθεν τις γλωσσικές του απόψεις. Εδώ το ΣτΕ θεωρεί ως πειθαρχικό παράπτωμα, δραστηριότητα που ανήκει στις βασικές υποχρεώσεις ενός πανεπιστημιακού δασκάλου. Η απαγόρευση να μεταδίδει ο πανεπιστημιακός τις απόψεις του, μέσω της διδασκαλίας, όταν οι τελευταίες θεωρούνται καινοτόμες, συνιστά άμεση προσβολή της ακαδημαϊκής ελευθερίας και υποτιμά τις κριτικές ικανότητες των φοιτητών, υποβιβάζοντάς τους σε παθητικούς δέκτες προπαγάνδας. Όπως εύστοχα σημειώνει η μειοψηφία, ο ρόλος του πανεπιστημιακού δασκάλου είναι να μετέχει στον επιστημονικό διάλογο και να προσπαθεί να πείσει για την αξία των απόψεών του⁵¹.

7. Η απόφαση ΣτΕ 355/1943 αποτελεί μια σαφή αναδίπλωση, επί το συντηρητικότερο, όσων είχε αποδεχθεί η προηγούμενη απόφαση του δικαστηρίου⁵², υπό τις ευνοϊκότερες προϋποθέσεις του Συντάγματος του 1927. Η τάση της αμφισβήτησης των ορίων της ακαδημαϊκής ελευθερίας και της αντιμετώπισης των πανεπιστημιακών ως δημοσίων υπαλλήλων θα συνεχιστεί τουλάχιστον μέχρι την μεταπολίτευση και το Σύνταγμα του 1975, που αποκατέστησε τα χαρακτηριστικά ενός σύγχρονου φιλελεύθερου κράτους.

Συνολικά, η υπόθεση Κακριδή ξέφυγε από τα στενά όρια της πανεπιστημιακής διένεξης, διέγραψε με καθαρότητα τις κυρίαρχες τάσεις στην επιστημονική ζωή της χώρας και ανέδειξε τις βαθιές αντιθέσεις μεταξύ δύο ρευμάτων σκέψης και πρακτικής γύρω από την θέση της γλώσσας στην πνευματική ζωή και τον ρόλο των πανεπιστημιακών δασκάλων εντός και εκτός πανεπιστημίου. Η δημοτική μπορεί να βγήκε ηττημένη, με βάση την απόφαση του πειθαρχικού και του ΣτΕ, ωστόσο κατόρθωσε να στοιχίσει πίσω της σημαντικές κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις που έβλεπαν σε αυτή την αντιδικία να καθρεφτίζεται η σύγκρουση της πνευματικής προόδου με την στασιμότητα. Το επίσημο κράτος έδωσε λύση στο γλωσσικό, σχεδόν σαράντα χρόνια μετά, με την καθιέρωση της δημοτικής στην δημόσια διοίκηση (1976) και του μονοτονικού συστήματος (1982), δικαιώνοντας έτσι τον Κακριδή που υπήρξε πρωτοπόρος και ταυτόχρονα θύμα της πρωτοπορίας του.

⁵¹ Βλ. Μ. Στασινόπουλου, *Η ελευθερία της γνώμης...*, ό.π., σ. 32.

⁵² Η ΣτΕ 376/1934 που σχολιάστηκε παραπάνω στο κείμενο.